

Éder Zoltán

Verseghy magyar-német összevető nyelvtana *

1. Verseghy nyelvtanainak elemzéséről

Verseghy nyelvtanainak tüzetes elemzésére mindezekig nem kerítettek sort a szakirodalom művelői. Helyette vagy csupán sommás jellemzését adták egy-egy nyelvtanának, vagy általánosságban vázolták nyelvtani felfogását, illusztrációként használva fel ehhez munkáinak adalékait. Leggyakrabban pedig összefüggéseiből kiszakítva tárgyalták azokat a nyelvi-nyelvtani jelenségeket, amelyek a Révaival folytatott tollharc főbb tételeit alkották. Ezzel az eljárással szükségképpen részleges – erősebb szóval élve -, hamis fogalmat alakítottak ki nyelvtani rendszeréről, nem kevésbé megtévesztő képet festve Verseghy munkásságának utóéletéről. Az egyoldalú szembeállítás során Verseghy többnyire alulmaradt Révaival szemben. A részkérdések felnagyítása mellett ugyanis homályba borult Verseghy nyelvtani rendszerének egésze, benne alapvető újításai, amelyeknek jelentős részét, másfél századon át, értékesítette a nyelvtanirodalom.

2. A *Neuverfaßte Ungarische Sprachlehre* értékeléséről

Grammatikái közül is különösen mostohán bánt a szakirodalom első rendszeres leíró nyelvtanával, a *Neuverfaßte Ungarische Sprachlehre*-vel, amely pedig címében is joggal hívja föl a figyelmet „újfajta” mivoltára. Lássuk először is, hogyan értékelte a szakirodalom.

A régebbi szakírók közül Riedl Frigyes, Császár Elemér és Pintér Jenő szólt róla. Mindhármuk írására az említett sommás megállapítások a jellemzők.

Riedl Frigyes, aki az első összefoglaló szakcikket írta Verseghy nyelvtudományi munkásságáról, csupán futólag és felületesen érintette ezt a munkáját: (A *Neuverfaßte Ungarische Sprachlehre*) „Elsősorban a praktikus használat számára készült. Verseghy maga mondja el az előszóban, hogy a mű eredeti alakjában, mind a rendszeres, tudományos fejtegetésekkel együtt 60 ívre rúgott, úgyhogy a kiadó nem akarta elfogadni. Syntaxisa azonban ezen csonkított alakjában is becses. E grammatika fontosabb új tételeit Verseghy A

* A téma kutatását az OTKA finanszírozta 2194 nyilvántartási számon.

tiszta magyarság c. művében is fejtegeti. A 267-289-ik lapokon magyar idiotizmusok vannak összegyűjtve, melyek valóban figyelemre méltók.” (Magyar Nyelvőr 9, 1880, 497-8. 1.)

Erdemben még leginkább Császár Elemér jellemezte a *Sprachlehrét*, bár az elmélyült elemzéssel ő is adós maradt, s alaposan tévedett azt állítván, hogy amikor e munka korábbi, kéziratos változatát Verseggy lerövidítette, akkor „megfosztotta tudományos jellegétől, és praktikus szellemben dolgozta át. A rövidített, népszerű (?) kiadás elnyomta a tudományosot, amely a maga egészében sohasem jelent meg.” (Császár E.: Verseggy Ferencz élete és művei. Bp. 1903. 181. 1.) Ez a megnyilatkozás a századfordulón – s még később is – uralkodó grammatikaszemléletet tükrözi, amely szembeállította a tudományosot a gyakorlatival, s a leíró nyelvtantól megtagadta a tudományos rangot. Összefoglalóan így írta le Császár a művet:

„A Sprachlehre rendszeres nyelvtan. Az alaktan a beszéd részei szerint tárgyalja a nyelvi tényeket, legtöbb gonddal természetesen a fővetet és igét. Az előbbinek ragozását declinációnak nevezi, s a tőhangzó különfélesége szerint négyet különböztet meg, mindegyikben a ragoknak megfelelőleg sok esetet, de nem mulasztja el kiemelni, hogy a magyarban tulajdonképpen sem esetek, sem declináció nincs, s mind a két elnevezéssel csak könnyítés kedvéért él. Az utóbbi, az ige ragozása, ad neki alkalmat, hogy az ikes ragozás ellen küzdjön. A mondatban azután az egyes nyelvtani alakok használatára ad szabályt, egészen azon a fonalon haladva, amelyet az alaktanban is használt, az egyes beszédrészek mondatnani funkcióit állapítja meg. Az összetett mondatról röviden végez a kötőszókkal kapcsolatban.” (T. m. 181-2. 1.)

Pintér Jenő, aki egyébként az elsők közt méltatta jelentőségéhez mérten Verseggy munkásságát, erről a művéről csak érintőlegesen, a Révaival folytatott vita kapcsán szól: „A József nádornak ajánlott munka gyakorlati szellemben írt rendszeres magyar nyelvtan, amelyben az igeragozás ismertetése alkalmával küzdött az ikes ragozás ellen.” (Magyar Nyelvőr 40, 1911, 436. 1. és uő.: A magyar irodalom története Bessenyei felléptétől Kazinczy Ferenc haláláig (1772-1831). Bp. 1913. I. köt. 96. 1.)

Pintér kézikönyvének megjelenése után több mint félévszázadnak kellett eltelnie ahhoz, hogy Verseggy német nyelvtanával valaki foglalkozzék. Még itt Szolnokon, a Verseggy emlékére rendezett első három ülészen (1957, 1972, 1982) sem esett róla szó. Ezért biztatónak ígérkezett e tekintetben a negyedik ülészen (1987-ben) Szabó G. Zoltánnak „Elméleti viták gyakorlati nyelvtanok” című, „Verseggy és Vörösmarty német nyelvű magyar nyelvkönyvei” alcímű előadása („In Memoriam Verseggy Ferenc” 3. Szerk. Szirmay Ernő. Szolnok. 1988. 60-67. 1.). Ám akkor az előadást hallgatva, most pedig szövegét olvasva csalódás vett-vesz erőt rajtunk. Még pedig azért, mert világossá válik: Verseggy *Neuverfaßte Ungarische Sprachlehré* -jét

Vörösmartynek negyedszázaddal később, egészen más tudománytörténeti körülmények közt megjelent *Kurzgefaßte Ungrische Sprachlehre für Deutsche* című kötetével nem szerencsés párhuzamba állítani. Terjedelmük és kidolgozásuk olyannyira eltérő volta miatt sem alkalmasak az összevetésre: Verseghy részletesen kimunkált, teljes leíró nyelvtan 300 lapon, Vörösmartyé a nyelvtan vázlatos foglalata 30 lapon, s ha hihetünk a szerzőnek, az 1832-ben közreadott *Magyar helyesírás' és szóragasztás' főbb szabályai* -nak német nyelvű változata: „Kisebb-nagyobb eltérésekkel annak rendjét követi”, s „az egész műre a táblázatszerűség jellemző”. Szabó G. cikke egyébként Verseghy grammatikájáról nem öregbíti ismereteinket, s ha szemet hunyunk is több téves vagy pontatlan kijelentése fölött, az ilyen megállapítás akkor sem tekinthetjük tudományos nyereségnek: „Verseghy körültekintő és körülményes(?) magyarázatai inkább egy kézikönyv igényével íródtak, mintsem gyakorlati nyelvkönyvként. „Amit viszont valóban érdemes lett volna megvizsgálni az összevetés során, hogy tudniillik mit vett át Vörösmarty elődjének nyelvtani rendszeréből, arra a szerző ügyet sem vetett.

3. A *Neuverfaßte Ungarische Sprachlehre* tematikája és felépítése

Lássuk most már közelebről – amennyire a jelen keretek lehetővé teszik – Verseghy nyelvtanát, amelyet a továbbiakban *Grammatikája* néven fogok nevezni, ebben is követvén őt, aki *A' Tiszta Magyarság*-ban mindannyiszor mint *Grammatikám*-ra hivatkozik rá.

Először is olvassuk el a címlapját, barokkosan részletező szövege önmagában is érdemi tájékoztatást nyújt. Így szól:

Neuverfaßte Ungarische Sprachlehre, worin die verschedenen Mund-und Schreibarten der ungarischen Sprache kurz angezeigt, die Regeln aus dem morgenländischen Bau der Sprache selbst hergeleitet, mit den deut schen Redensarten zusammengehalten, und durch Beispiele erläutert werden.

Mit einem Anhang, worin eine Sammlung der zum Sprechen nöthigsten Wörter, und der gewöhnlichsten Redensarten des sittlichen Umgangs: denn einige Gespräche. Erzählungen, Briefe, und Gedichte enthalten sind.

Bearbeitet von Franz Verseghy, Priester des Grazer Erzsprengels, Doctor der freyen Künste und der Weltweisheit, Lehrer der Gnädigen Comtesse Leopoldine von Szápáry.

Pesth, bey Joseph Eggenberger. 1805.

[Újfajta (vagy: Újra alkotott) magyar nyelvtan, amely röviden bemutatja a magyar nyelv sajátos beszéd- és írásmódját, egyszersmind kifejti a napkeleti

nyelvszerkezetből eredő szabályokat, a német szólásmóddal összevetve és példák által megvilágosítva.

Függelékkel, amely a beszédhez való legszükségesebb szavak, valamint az illendő társas érintkezés leggyakoribb szólásmódjainak gyűjteményét, továbbá néhány beszélgetést, történetet, levelet és költeményt foglal magában.

Írta Verseggy Ferenc, az esztergomi érsekegyházmegye papja, a szép mesterségeknél és a filozófiának doktora, Szápáry Leopoldina méltóságos grófkisasszony tanítója.

Pest, Eggenberger Józsefnél, 1805.]

A címléírásnak Grammatikájára vonatkozó részéből kiindulva, három téma köré csoportosítom mondanivalómat:

– Annak nyomán, hogy bemutatja a magyar nyelv sajátos beszéd- és írásmódját: Grammatikájának jelentőségéről szöveg.

– Azzal kapcsolatban, hogy kifejti a napkeleti nyelvszerkezetből eredő szabályokat: a magyar nyelv idiomatizmusainak Grammatikájában előadott fejtegetéseiről számolok be.

– Abból az utalásból, hogy a magyar beszédmodot összeveti a német szólásmódokkal, kontrasztrív Grammatikájából nyújtok ízelítőt.

Mielőtt azonban mondandóm velejére rátérnék, a kötet felépítését ismertette.

Grammatikája a József nádornak szóló ajánlás (4 sztl. 1.), egy rövid előszó (4 sztl. 1.), valamint a tartalomjegyzék (4 sztl. 1.) után három nagy részre oszlik. Az első kettő a tulajdonképpeni nyelvtan, mégpedig az első rész, *I. Theil. Von der Wortforschung*, Verseggy műszavával a *Szónyomozás*, latinul *Etymologia* tizennyolc fejezetben (1-114. 1.): a második rész *II. Theil. Von der Wortfügung*, vagyis a *Szókötés*, más szóval a *Syntaxis* ugyancsak tizennyolc fejezetben (141-303. 1.), e részben a XVIII. fejezet, *Von der ungarischen Verskunst* (289-303. 1.) rövid magyar verstant ad: és végül a harmadik rész, *III. Theil. Uebungen der Sprache* (303-433. 1.), amelyet nyelvgyakorlatnak szánt. A három rész terjedelmileg arányosan van elosztva. Figyelemre méltó, hogy Verseggy azonos terjedelmet szentel az etymológiának és a syntaxisnak, szemben számos korábbi - s majdan későbbi - nyelvtaníróval, akik a hosszadalmas etymologiai vagy alakítani rész mellett kurtára fogták a syntaxist, a későbbi mondattant. Verseggy a *Szókötés*-előszava tanúsága szerint – Grammatikája fontosabb részének tartotta: „die *Syntax*, als der zweyte und wichtigere Theil meiner Grammatik” (sztl. 11. 1.).

4. A *Neuverfaßte Ungarische Sprachlehre* jelentősége

Grammatikájának keletkezésével és nyelvtanai közt elfoglalt helyével már korábban foglalkoztam, és vizsgálódásaim eredményét a következőkben foglaltam össze:

„Verseghy Ferenc alapvető nyelvtani művei, a német nyelvű *Sprachlehre*, a latin nyelvű *Analyticae* (I. és II. kötete), valamint a hazai nyelven írt *Magyar Grammatika*, egy tőről fakadnak, egységes szemléletet tükröznek, azonos elvokra s lényegében azonos szabályrendszerre épülnek. Egy eredetileg nagy terjedelmű, az elméleti alapokat is taglaló leíró nyelvtannak, amely azután az *Analyticae* köteteiként latinul jelent meg, más-más szempontú rövidített változata egyrészt a *Sprachlehre* (A' Tiszta Magyarország szorosan hozzátartozó, elméleti jellegű kötetével együtt), másrészt az elméleti és leíró részeket szerencsésen ötvöző *Magyar Grammatika*. Mindebből természetesen következik, hogy ami újat hozott Verseghy a nyelvtanírásban, az lényegében megtalálható már a *Sprachlehrében*.” (Tőlem: Verseghy Ferenc nyelvtanai tekintettel a magyar mint idegen nyelv oktatására. *Magyar Nyelvőr* 112, 1988, 66. 1.)

Az idézett dolgozatban azt is fejtegetem, mi újat hozott Verseghy a nyelvéírásban. Most röviden annyit ismétel meg, hogy mind a névragozásban, mind az igeragozásban két alapvető újítást vezetett be. A névragozást illetően ő volt az első, aki a kevés esetű rendszerről a sok esetű rendszerre tért át, s ennek során a főnévragozásban tisztázta a birtokos eset valódi *-nak, -nek* ragját. Ez utóbbi felismeréshez jellegzetesen leíró, szinte strukturalista megközelítéssel jutott el, azáltal tudniillik, hogy a képzőnek és a ragnak a magyar nyelvben betöltött szerepét, illetőleg ennek megfelelő formális viselkedését szétválasztotta. Az igeragozás rendszerezésében ismertebb kezdeményezése az, hogy az ikes ragozás kategóriáját elvetette, és a rendszertanilag lényegesebb, kétféle, határozatlan-határozott igeragozás kategóriáiban helyezte el. Kevésbé ismeretes, hogy a *-lak, -lek* személyragos alakot, amelyet felléptéig a grammatikusok határozatlan igeragozás kategóriájába osztottak be, Verseghy a határozott igeragozás paradigmái közt helyezte el.

5. A *Neuverfaßte Ungarische Sprachlehre* az idiomatizmusokról

Verseghy nyelvészeti munkálkodásának egyik fő törekvése, hogy a magyar nyelvnek mint úgynevezett „napkeleti” nyelvnek a leírását kiszabadítsa a latin nyelv grammatikájának a jármából, megszabadítsa a „deákmaimozás”-tól.

Ebben a törekvésében nagy figyelmet szentel a magyar nyelv idiomatizmusainak összegyűjtésére, leírására és rendszerezésére. Grammatikájában számos példa van arra, amit később „nemzeti tulajdonság”-nak nevezett. Gyűjteményéből az egyik csokrot Syntaxisa VII. fejezetében találjuk, ahol a birtokos személyjelek használatában megnyilvánuló sajátos formákat sorolja fel – fordításomban – a következőképpen (220-223. 1.):

a) A magyar minden birtokos esetenél Suffixum possessivum-ot használ: a' bíró háza: das Haus des Richters: des Richters *sein Haus*.

b) Idő- és mértékneveknél, mert bennük birtokos eset van elrejtve: két *esztendeje* már (tudniillik: *annak*), hogy nem láttam: es sind (*dessen*) *zwey Jahre* daß ich ihn nicht gesehen hab. Eggy forintot adtam *fontyáért* (tudniillik: *annak* vagy *ennek*): ich habe *fürs* (*dessen*) *Pfund* einen Gulden gegeben.

c) Ha *vor* okot jelöl, akkor az utána következő főnévhez a megfelelő személyű birtokos személyjel határozóraggal ellátva járul: Sir *örömben*: er weint *vor Freude*. *Ijedtünkben* majd meghaltunk: Wir sind *vor Schrecken* fast gestorben.

d) Más német prepozíciókat is birtokos személyjel helyettesíti, ha az birtokot jelöl és birtokos névmással adható vissza: Ennyi volt *az ő része*, *az én részem* pedig ennyi: er hatte so viel *für* (*zu*) *seinem Antheil*, und ich *für* (*zu*) *meinem* soviel. Önnön magának *gyilkossa* lett: er ist *ein Mörder an sich selbst* (sein eigener Mörder) geworden.

e) Az *Úr*: Herr és az *Asszony*: Frau tiszteletneveknél szokásos a Suffixum possessivum primae singularis használata: Hidd el Vajda *Uramot* ebédre: rufe den Herrn (*meinen Herrn*) Vajda zum Mittagmahl. Előfordul azonban, hogy elmarad ez a Suffixum: Hidd el Vajda Urat stb.

f) A közép és felsőfoknál is nagyon ez a Suffixum. Add nekem a' *szébbikét* a *szébbikét* helyett: gieb mir *das schönere*. Ugyanígy minden kérdő és határozatlan névmásnál, amelyek az egész fajból egyetlen Individuumra utalnak, következőképp comparatiót foglalnak magukban: *mellyikét* akarja az Úr? R. *ëggvikétsem*: *Welches* wollen Sie Haben? R. *keines*, *ehelyett: mëllyiket, ëggvikét*. *Ilyen esetekben mindig egy rejtett birtokos eset van, amit ki is lehet fejezni: add nekem ezëknek a' szébbikét: ezëknek mëllyikét akarja az Úr? R. ezëknek ëggvikét sëm. [...]*

g) A német személyes névmás helyett is ezt a Suffixum-ot használjuk, ha azt a németben Possessivo conjunctivo lehet visszaadni: Vágd el a' *szárnyát*: Stutze ihm die Flügel. Ugyanígy az *adós* schuldig szónál és a pénz nevénel: *száz forintommal* adós: er ist *mir* hundert Gulden schuldig, szó szerint: er ist *mit meinen hundert Gulden* schuldig. Három *forintomban* telt: es hat *mich* drey Gulden gekostet, szó szerint: es hat *mein drey Gulden* gekostet.

h) A *van, lëssz, lëhet: es ist, es wird, es kann seyn* igéknél, ha ezek a német *haben* activumával vannak kifejezve, és impersonaliter alkalmazva, a birtok névéhez a megfelelő Suffixum possessivum-nak kell járulnia: *Van pénz: er hat Geld: lessz pénzünk: wir werden Geld haben.* Egyes esetekben még egy egész, *haben*-nel alkotott Phrasis-t is vissza lehet adni a birtokos személyjellel. Keveset végzettél, nagy *erödre* nézve: *du hast in Ansehung der großen Kräfte, die du hast, wenig angerichtet.*

i) Egy egészen sajátos idiomatizmus az, hogy a harmadik személyű felkiáltásokban, különösen ha az ember dorgál vagy szid valakit, midőn egy múlt idejű melléknévi igenév, vagy egy melléknév, vagy pedig egy melléknévként álló kijelentő mód egyes szám harmadik személyű múlt idő előzi meg, az utána következő főnév mindig egyes harmadik személyű Suffixum-mal jár: *ëb a' híre gyönyörü fattya! daß dich doch! wie schön der Fratze ist, szó szerint: Ein Ruhm ist ein Hund! sein schöner Fratz! È szülötte bottya! der verzweifelte Stock! szó szerint: der Stock eines jemanden, den der Hund geboren hat. Isten adta gyermeke! hogy nem hágy békét! der Bube, der! (den Gott gegeben hat) daß er nicht Fried geben kann.*

Amikor Verseghy kitért az idiomatizmusok, köztük is a sajátos magyar nyelvtani szerkezetek tárgyalására, különös tekintettel volt az idegenajkú magyarnyelv-tanulóra. Manapság, a magyar mint idegen nyelv tanulása iránt megnövekedett érdeklődés évadján válik igazán időszerűvé ezeknek a jellegzetességeknek a tanulmányozása. Éppen ezért Grammatikájának erre vonatkozó lapjait nagy haszonnal forgathatjuk, és a napfényre hozott adalékait szervesen beépíthetjük az oktatás menetébe és anyagába.

6. A *Neuverfaßte Ungarische Sprachlehre* mint összevető nyelvtan

A) Az idiomatizmusok iménti tárgyalása során egyúttal már ízelítőt adtam abból is, hogyan veti össze Verseghy a magyar nyelvi jelenségeket a német nyelviéekkel.

Az összevető szemlélet áthatja egész Grammatikáját, különösen Syntaxisát, amelyben a kontrasztivitás a részletek kifejtésének mintegy rendező elve. Eljárása abból a sajátos nézőpontból fakad, amelyből a magyar nyelv szerkezeti felépítését megközelítette. Grammatikája előszavában a következőket adja elő ebben a vonatkozásban, Syntaxisa kidolgozásáról szólván: „verlegte ich mich auf das Studium der französischen, italienischen und englischen Sprache, überzeugt, daß die Kenntniß der in meiner Jugend erlernten lateinischen, griechischen und hebraischen, demjenigen, der die ungarische allen übrigen lebendigen, bereits aif dem Gipfel der Kultur

schimmernden Sprachen, an die Seite zu heben strebt, nicht hinreichen genug sind. Ich verglich die *syntactischen* Regeln der bewährtesten und ausführlichsten Grammatiken dieser Sprachen einzeln mit der ungarischen, und zeichnete sie nach der Buchstabenordnung sorgfältig auf: aus wechen Materialien dann die Syntax, als der zweite und wichtigere Theil meiner Grammatik hervorgieng.”)Vorrede, 10-11. sztl. 1. (Vagyis: „belefogtam a francia, olasz és angol nyelv tanulmányozásába, miután meggyőződtem arról, hogy az ifjúságomban elsajátított latin, görög és héber ismerete nem elegendő olyasvalaki számára, aki a magyart a többi élő, a kultúra csúcán fénylő nyelvvel egy szintre akarja emelni. E nyelvek legjobban bevált és legrészletesebb grammatikáinak *szintaktikai* szabályait egyenként összehasonlítottam a magyarral, és ezeket betűrendben gondosan feljegyeztem: ebből az anyagból keletkezett azután a *syntaxis*, grammatikám második és fontosabb része.”

Ez a nyilatkozat igen jelentős, legalább két szempontból. Egyfelől ugyanis felismerve a holt nyelvek, köztük a latin nyújtotta ismeretek elégtelenségét, Verseghy tudatosan szakít a latin grammatikai hagyománnyal, és a kiművelt élő nyelvek szintaxisát, illetőleg az azok nyomán kialakítható rendszerűséget állítja a magyar nyelveírás elé modellnek. Másfelől korunkat megelőzve megfogalmazza és alkalmazza a funkcionális nyelvhasználat elvét, azé a nyelvhasználatát, amely nem genetikai alapon rokon nyelveket, hanem funkcionális szempontból az egymással nem rokon nyelvek szerkezetét veti össze. (Lásd erre: Péter Mihály: Jegyzetek a funkcionális nyelvhasználatáról. Általános Nyelvészeti Tanulmányok 12. 1978. 221-231. 1.) Ez a felfogás helyet kap terminológiájában, mert megjelenik nemcsak a *lebendigen Sprachen* (idézett Előszó és 109. 1.), hanem az *abendländischen Sprachen* (46. , 48. és 141. 1.) kifejezés is. Az Előszóban kifejtettekkel összhangban Syntaxisa ezzel a mondattal kezdődik:

„Die meisten abendländischen Sprachen als die französische, englische, deutsche und italienische, haben nur wenige Beugendungen, welche die Fälle der Nennwörter, und die Arten, Zeiten, Zahlen, und Personen der Zeitwörter unterschieden.”)141. 1. (Azaz: A legtöbb nyugati nyelv, mint a francia, angol, német és olasz csupán kevés végződéssel rendelkezik, amely a névszók eseteit és az igék módját, idejét, számát és személyét megkülönbözteti.

Ennek a szemléletnek és módszernek alapján dolgozta ki az akkori igényeknek és szükségletnek leginkább megfelelő, magyar-német összevető Grammatikáját.

B) A funkcionális nyelvhasználat egyik kedvelt kutatási területe az ún. tiszteleti formák összevetése. Syntaxisában Verseghy több fejezetet szentel e témának. Lássuk most ezek közül a *Der Gebrauch der allgemeinen Ehrenwörter* című alfejezetet (177-178. 1.), amely fordításban így hangzik:

Az általános tiszteletnevek használata

Először. A magyar akkor beszél udvariasan, ha az ige egyes szám harmadik személyű alakját használja, egyúttal azonban a német *Sie* névmás helyett a következő tiszteletneveket a megfelelő esetben ismétli: az Úr: *der Herr*; az Asszony: *die Frau*; az Úrfi: *der junge Herr*; a' Kisasszony: *das Fräulein*; a' Leányasszony: *die Jungfer*. Mint van az Úr? *wie befinden Sie sich?* szó szerint: *Wie ist der Herr?* Mivel mulattya magát az Asszony? *Womit unterhalten Sie sich?* szó szerint: *womit unterhält sich die Frau?*

Másodsor. Távollevő személyekről szólva az *Úr*-hoz és az *Asszony*-hoz az egyes első személyű birtokos személy jelet szoktuk hozzátenni: Hidd el Rőfi Úramot ebédre: *rufe den (meinen) Herrn von Rőfi zum Essen*. A többi tiszteletnévnel ezt a Suffixom-ot a távollevőkkel kapcsolatban nem, de a jelenlevőkkel kapcsolatban igenis használjuk: Balati Kisasszonynál voltam: *ich war bey der Fräulein Balati*; ezzel ellentétben, különösen a kicsinyítőszó képzős alaknál: kedves Kisasszonykám! *mein liebes Fräulein* stb. A maga: *er selbst* jelenlevőkkel szemben kisvárosi és gomba: hát maga mint van? ehelyett: hát az Úr mint van? *wie befinden Sie sich?*

Harmadszor. Az alacsonyabb rendűekkel szemben, akiket nem akarunk az *Úr*, *Asszony* stb. névvel megtisztelni, de tegezni mégsem akarunk, a következő tiszteletneveket használjuk: *Kegyvelmed*, *Kigyvelmed*, *Kelmed*, *Kend* és *Ked*. Az utóbbi három rövidítésből keletkezett, amelyeket az íródeákok a *Kegyvelmed*-ből *deine Gnade* alakítottak ki. A *Kegyvelmed*, *Kigyvelmed* és *Kelmed* azokkal szemben használatos, akiknek a német *der Herr*-t, *die Frau*-t mondanánk: a *Kend* és a *Ked* azonban azokhoz szól, akiknek a német *Er*-t és *Ihr*-t mondjuk. Hol volt *Kelmed*? *wo war der Herr, oder die Frau?* Mennyén *Kend* (vagy *Ked*) a' mezőre: *geht aufs Feld!* vagy: *gehe er (gehe sie) aufs Feld*.

Negyedszer. A tegezés a magyarban egyáltalán nem lekezelő. Egyenlők között általános. A fiatalabbaknak az *Öcsém!* *mein jüngerer Bruder!* és *Húgom!* *meine jüngere Schwester!* elnevezés járja, amely a jómodorú embereknél, magában a nemesség körében is, igen általános. A fiatalabbak viszont az idősebbekkel szemben a *Bátyám* *Uram!* *mein älterer Herr Bruder!* a *Néném* *Asszony!* *meine ältere Frau Schwester!*, vagy még udvariasabban: az *Úram* *Bátyám*, *Asszonyom* *Néném* kifejezéseket az ige harmadik személyű alakjával kísérvé használják. Végül az egyszerű emberck a magasabb rangú személyektől a *Kend*-nél és a *Ked*-nél szívesebben veszik a *te*-t, ha ezt az *Öcsém*, *Bácsi* vagy *Bátya*, *Húgom*, *Néne* vagy *Apjok:* *Väterchen!* *Annyok:* *Mütterchen!* megszólítással kapcsolják össze.

Verseghy a funkcionális összehasonlítás során nyelvészociológiai tényekkel is számolt, elmondhatjuk tehát, hogy – mai elnevezéssel – a szociolingvisztikában is jeleskedett.

C) Több mint egy évtizeddel később A *Magyar Grammatika avvagy Nyelvtudomány* című tanításait összefoglaló kézikönyvében külön felhívta a figyelmet kontrasztív Grammatikájának egyik fejezetére és annak egyik felhasználási módjára, amikor ezt jegyezte meg:

„A'ki a' Németbül Magyarra fordít, nem kis hasznát veheti annak, a'mit Pestenn 1805. eszt. kiadott Grammaticámban a' 154. és köv. old. írtam.” (i. m. 337. 1.) Útmutatása nyomán - befejezésül – olvassuk el az ajánlott fejezetet, jobb híján az én fordításomban:

Szabályok az egy határozatlan névelő használatára

Először. Ahol a német nem alkalmaz névelőt, ott a magyar még kevésbé használ határozatlan névelőt. Ez többnyire akkor fordul elő, amikor egy egészből meghatározatlan rész vagy egy fajtából az egyednek meghatározatlan száma kerül kifejezésre. Ád ő a szegénynek minden héten *kényeret, bort, húst, és ruhát*: er giebt den Armen alle Wochen *Brodt, Wein, Fleisch, und *Kleider*.

Másodszor. A német *ein, einé*-t a magyarban szükségszerűen *egy-gyel* kell visszaadni:

a) Ha az *ein, eine* számnévként áll, következőképp egy nagyobb mennyiséggel van szembeállítva. Ebben az esetben az *ein, eine* szó elé a *nur* határozószót lehet kitenni vagy az *einzig* szóval megvilágítani. *Csak egy embért látok a' hegýenn: ich sehe nur einen Menschen auf der Berge. A tagadó mondatokban ilyen esetekben az ein, eine elé az einmal határozószót lehet kitenni: egy fillérje sincs: er hat nicht (einmal) einen (einzig) Heller.*

Ha azonban az *ein, einé*-re nem esik nyomaték és az egység amúgyis könnyen érthető, akkor a magyar az állító mondatokban nem teszi ki a névelőt: *embért látok a' hegýenn: ich sehe einen Menschen (vagyis valakit) auf dem Berge.* Tagadás esetén, úgy tűnik nekem, hogy a nyomaték szükségképp az *ein, einé*-re esik: *ezért fillérje sincs* nem lenne helyes, olyan lenne, mintha azt akarnám mondani: pénzei közt egyetlen egy darab sincs azokból az érmékből, amit fillérnek neveznek.

b) Akkor is az *egy-gyel* kell visszaadni az *ein, einé*-t, ha a magyar más esetekben az utána következő főnevet kollektíve tudja alkalmazni, itt azonban ezen csupán egyetlen egyedet ért. Adgyon az Úr nekem *egy* csérésnyét: geben Sie mir *eine* Kirsche: mert névelő nélkül ez a kollektívum többes számot jelent: adgyon nekem az Úr csérésnyét: geben Sie mir Kirschen.

Ugyanez kell, hogy történjék azon névszók esetében, amelyek a magyarban az egészből csupán egy részt jelenthetnek: adgyon nekem az Úr *ëggy dinnyét*: *geben Sie mir eine Melone: mert névelő nélkül azt jelenti: adgyon neki az Úr dinnyét: Geben Sie mir einen Theil von der Melone.*

c) Épp így minden, edényt jelentő név előtt *ëggy*-nek kell állnia, amely határozatlan vagy határozott mennyiséget, illetőleg valamely dologból egy mértéket foglal magába, és ha egy egységre akar utalni: igyon az Úr *ëggy* pohár bort: trinken Sie *ein* Glas Wein. Ugyanígy a gyűjtőnevek előtt: *ëggy* pár keztyűt vettem: ich habe *ein* Paar Handschuhe gakaufft.

d) Végül *ëggy*-gyel kell visszaadni az *ein*, *einé*-t, ha ezek a szavak, mindkét nyelvben, egy utána következő főnévvel vagy melléknévvvel Pronomen indefinitum-ot alkotnak, mint: csak *ëggy kis* vizet tölts reá: gieße nur *ein wenig* Wasser darauf.

Harmadszor. A német *ein*, *einé*-t a magyarban nem tesszük ki

a) ha a beszédnek olyan a tárgya, amit nem szokás vagy nem lehet megszámolni: *Jó reggelt* kívánok az Úrnak: ich wünsche Ihnen *einen* guten Morgen. Nagy *szégyénységét* találtam ebben a házban: ich habe in diesem Hause *eine* große Armuth gefunden.

b) Még a megszámlálható dolgok esetében sem fordítjuk le az *ein*, *einé*-t, ha az a németben nem mint számnév van szembeállítva egy nagyobb számmal vagy ha az ugyan számnév, de nincs rajta nyomaték. Ezt mély eszű embernek mondgyák: diesen giebt man für *einen* diefdenkenden Mann aus.

c) A létezést vagy nemlétezést jelentő igék esetében, szükségszerűen elmarad az *ëggy*, a tárgy akár megszámlálható, akár nem és a van: *es ist* ki van téve, akár nincs. Ez dërek bor: das ist *ein trefliche* Wein. Még ma szép üdő lehet: Heute kann noch *ein* schönes Wetter werden. Ugyanígy akkor is, ha ezeket az igéket impersonaliter használjuk: mint: jó szíve van: er hat *ein* gutes Herz.

Kivétel. Csupán ha az *ein*, *eine* számnév, és különös nyomaték van rajta kell a magyarban ezen igék mellett is az *ëggy*-et kitenni. Ő magában csak *ëggy* embër: er ist in (für) sich nur *ein* (einziger) Mensch. Ezenfelül nagyon általános, ha az ember a beszédnek igen nagy nyomatékot akar adni, akár megszámlálható, akár megszámlálhatatlanok a tárgyak, különösen akkor, ha az ember dicsër vagy korhol, hogy az *ëggy*-et, mint a németben a *van* ige mellett, kitesszük, de úgy, hogy az a melléknév és annak főneve közé kerüljön, mint: az ő sógora böcsületes *ëggy* embër: sein Schwager ist *ein* ehrlicher Mann. Ez finom *ëggy* gondolat! das ist *ein* feiner Gedanke. Végül amikor az ember belcezd, hogy valamit megmagyarázzon, megcsik, hogy germanizmussal fejezi ki magát: az alázatosság (*ëggy*) olyan erkölcs, mëlly stb. Die Demuth ist *eine* solche Tugend, die u. s. w.

d) Az olyan, mintegy a lényegét kifejező igék esetében, mint: hisz: *er urtheilt*, választ: *er wählt*, üz: *er treibt*, csinál: *er macht* hí: *er ruft*, nevez: *er nennt*, látszik und tetszik: *er scheint*, mutat: *er zeigt* stb. a vonzatnak – amely az üz és csinál mellett accusativus, a többi mellett pedig rendszerint dativus -a német sajátsággal ellentétben, névelő nélkül kell állnia: böcsületös embernek tartom, vallom, stb.: *ich halte, ich erkenne ihn für einen ehrlichen Mann*. Írónak választották: *man hat ihn zu einem Richter erwählt*. Jó asszonynak látszik: *sie scheint ein gutes Weib zu seyn*. Bolondot üz vagy csinál belőle: *er macht aus ihm einen Narren*.

e) Soha: *nie, niemals* után elmarad az *ëggy*, ha a beszéd tagadó: soha király nagyobb szívü nem volt, mint ő: *nie war ein König großmüthiger als er*. Ha viszont állító a kifejezés, és a német a *kein, keiné-t* a *je, jemals*-szal használja akkor az *ëggy* király *sëm* volt nagyobb szívü mint ő: *kein König war je großmüthiger, als er*.

Negyedszer. A magyar sok esetben definite, következésképp *az, a'* névelővel fejezi ki magát, a német viszont szívesen él határozatlanul névelő nélkül vagy határozatlan névelővel. Nevezetesen:

a) Ha egy-egy fajtáról nem mint egyetlen, hanem minden egyes, de mégis határozatlan Individuumról gondolkodunk, akkor mindkét számban definite *az-t* vagy *a'-t* kell kitenni, akár megszámlálhatók, akár megszámlálhatatlanok a dolgok. Az Atyának szeretni kell mindën gyermekét: *ein Vater muß alle seine Kinder lieben*. Úgy szaladozik, mint *a' bolond*: *er lauft herum, wie ein Narr*. Ezekben az esetekben az *ein* helyett a németben *jeder-t* és a magyarban *minden-t* lehet mondani.

b) Az olyan szerkezetben, amelynek genitivusa van, a magyarban ki kell tenni a határozott névelőt, mint: *ez igën nagy észnek a' jele*: *das ist ein Zeichen von vielem Verstande*. Ha a genitivus utána áll, akkor a határozott névelő elmarad a fősetről, mint: (vagy jele ez) *az igën nagy észnek*, vagy mindkettő határozott névelővel jár, de az előbbi szórenddel: *ez az igen nagy észnek a' jele*.

c) Ha a német az *ein, einé -t* a *sein, seiné*-vel tudja kifejezni, a magyar a *sein-t* *az, a'* névelővel vagy Suffixum possessivummal adja vissza, mint: *er trant wedwr einem Freunde, noch einem Feinde*: nem hisz ő sëm a' jó barátnak, sëm az ellenségnek, vagy: *sem jó baráttyának, sem ellenségének*. Sőt ebben az esetben minden névelő nélkül is tud szólni: *sem jó barátnak, sem ellenségnek*.

d) Amikor a német névelő nélkül, de úgy beszél, hogy beszédét a *der, das* -szal vagy Pronomine possessivo conjunctivo kell kifejeznie, ott a magyar vagy kiteszi az *a', az* névelőt, vagy Suffixum possessivum-mal él. *Weder (die) Sanftmuth, noch (die) Strenge kann mit ihm etwas ausrichten*: *sem az*

édesgetés, sem *a'* keménység nem fog rajta. Weder (sein) Vater noch (seine) Mutter können ihn dazu bewegen: sem *az* atya, sem *az* anyja nem veheti rá.

Megjegyzés. Mivel a névelőnek rendszerint a melléknév előtt kell állnia, azért ezt a helyét megtartja akkor is, amikor egyetlen melléknév helyett több szó szűkíti a főnév jelentését, mint: *a'* sűrű fákból álló erdő: der aus dichten Bäumen bestehende Wald. Egy mennykővekkal már messzéről fenyegető mennydörgés: ein mit Donnerkeilen schon von weiten drohendes Wetter.

* * *

Mit tehetünk még mindehhez hozzá? talán legfőbbképpen azt, hogy joggal hivatkozott Verseghy Grammatikájának erre a fejezetére, mert a magyar-német összevető leírásnak valóban mintaszerű darabja. Egyúttal jól érzékelteti, milyen eredményeket lehet elérni a kontrasztív elemzéssel. A határozatlan névelő használatának bonyolult kérdésében ma is tanulságos szempontokat és szabályokat tár föl.

7. Kitekintés

Idézett cikke konklúziójaként Szabó G. Zoltán, egy közhelynek számító feltevésre építve, alaposan leszállította Verseghy Grammatikájának és egész nyelvtani munkásságának értékét, amikor a következőket állította: „Tudjuk, hogy a nyelvi vitában végül Révai felfogása győzött, de ebben Vörösmartynak is jelentős szerepe volt, kis részben a Kurzgefasste ungarische Sprachlehre révén. Noha a két nyelvkönyv közül a Verseghyé a teljesebb, a kidolgozottabb, mégis ekkorra (1832-ben) már a Révai-Vörösmarty-Czuczor-féle felfogásnak volt döntő hatása. Nagy kár azonban, hogy az együttműködés helyett a pártoskodás, az intolerancia a különbözést erősítette, s Verseghy tiszteletreméltó és hatalmas gondolati építménye végül nem vált részévé a későbbi akadémiai szintézisnek.” (I. h-67. 1.)

A valóság azonban egészen más. A közhiedelemmel ellentétben Verseghy eredményei javarészt igenis részévé váltak az említett akadémiai szintézisnek, vagyis a Magyar Tudós Társaság égisze alatt közrebocsátott *A' Magyar nyelv' rendszeré*-nek. S hogy részévé váltak, ebben is szerepe volt Vörösmartynak, mégpedig mind a *Magyar helyesírás' és szóragasztás' főb* szabályai, mind pedig a *Kurzgefaßte Ungarische Sprachlehre für Deutsche* kidolgozás révén. Ám ennek fejtegetése már egy másik tanulmány tárgyát alkothatja majd.